

Kavoliška *laisvės sociologija* ir jos dėmenys

DAINIUS GENYS

Vytauto Didžiojo universitetas, K. Donelaičio g. 58, 44248 Kaunas, Lietuva
El. paštas dainius.genys@vdu.lt

Žymus Lietuvos sociologas Vytautas Kavolis visą akademinę karjerą plačiai tyrinėjo *laisvės klausimą*, nors ir nenaudojo „laisvės sociologijos“ pavadinimo. Jo daugiamatė analizė apėmė politines institucijas, kultūros normas, istorinę evoliuciją ir globalias perspektyvas, atskleidama sudėtingą visuomenės struktūrą ir asmens laisvių sąveiką. Šiame straipsnyje politinės sociologijos požiūriu, išskaidant *laisvės* ir jos apraiškų įvairiuose visuomenės kontekstuose supratimą, bandoma kristalizuoti V. Kavolio sociologinius rėmus. V. Kavolio tarpdisciplininis požiūris, metodologinis originalumas ir reflektivi analizė prisidėjo prie gilaus visuomenės *laisvėjimo* dinamikos ir galios santykių tyrinėjimo, metė iššūkį nusistovėjusioms paradigmoms ir pasisakė už įtraukesnę ir teisingesnę visuomenę. Jo įžvalgos tebėra aktualios šiandienei Lietuvai, išgyvenančiai postsovietinį virsmą ir susiduriančiai su globaliais iššūkiais.

Raktažodžiai: V. Kavolis, politinė sociologija, socialinės struktūros, modernizacija, individo *laisvė*, tarpdiscipliniškumas

IVADAS

Straipsnio inspiracija tapo prieš metus išleista V. Kavolio rinktinė „Laisvės kultūra“ (sud. D. Kuolys 2023) ir vėliau sekusi knygos pristatymo diskusija Kaune. Knygos atsiradimas labai simboliškas, kada susiduriame su precedento neturinčiais iššūkiais (pvz., „migrantų krizė“, pandemija, karas Ukrainoje) *laisvės kultūrai*. Toks sutapimas provokuoja atidžiau panagrinėti V. Kavolio *laisvės* tyrimo modelį ir apsvarstyti, kiek jis leidžia suprasti ir paaiškinti nūdienos tikrovę. Juk remiantis paties V. Kavolio žodžiais, esame nuolatos veikiami išorės pasaulio, todėl turime *persigrumti* su esminėmis idėjomis. Viena tokių idėjų, neabejotinai, yra *laisvės* klausimas. Turint omenyje autoriaus asmeninius išgyvenimus (priverstinę migraciją) ir itin aktyvią visuomeninę raišką (išėivijos bendruomenės telkėjas ir ryškus kartos atstovas), mėginama atsekti sociologo pasaulėžiūrinių nuostatų ir mokslinių *laisvės* klausimų paraleles. Pasinaudojant Ch. Wrighto Millso sociologinės vaizduotės dimensijomis – biografiniai ir istorijos susikirtimai bei asmeninės istorijos ir visuomeniniai reikalai – pirmoje straipsnio dalyje sociologas „talpinamas“ istorijos tėkmėje, ieškant autoriaus asmeninės patirties ir *laisvės* vaizduotės sankirtų, antroje, gretinant lietuvių išėivijos dilemas ir asmeniškai V. Kavoliui rūpimus *laisvės* klausimus, išskiriamos *laisvės* tyrimo analitinės dimensijos.

Laisvės klausimu V. Kavolis domėjosi visą akademinės veiklos laikotarpį. Nors pats niekad nevartojo termino „*laisvės sociologija*“, jis įvairiais būdais operavo *laisvės* samprata, kad suprastų, kaip socialinės jėgos ir struktūros formuoja individų pasirinkimus ir galimybes.

Pagrindinis sociologą dominantis klausimas – kaip atpažinti socialinės struktūros, institucijos ir galios dinamikos poveikį individų pasirinkimams ir visuomenės laisvės būklei (Kavolis 1986; 1991). Ne paslaptis, kad *laisvės kultūrą* V. Kavolis siejo su savitai išplėtotu kultūriniu liberalizmu, tačiau straipsnyje nekliamas uždavinys pristatyti autoriaus idėjas ar vaizdinius, o siekiama paaiškinti laisvės klausimo aptarime besiskleidžiantį sociologinį modelį. Straipsnio tikslas – pristatyti V. Kavolio *laisvės kultūros* sociologinio tyrimo dėmenis politikos sociologijos požiūriu ir apžvelgti aktualumą nūdienos kontekste. Straipsnio analizės objektu tampa – individo ir visuomenės – laisvės klausimą analizuojantys V. Kavolio tekstai¹. Straipsnyje remiamasi kritinės analizės ir lyginamosios analizės principais siekiant užčiuopti bei išryškinti sociologo konceptualų ir metodologinį modelį bei nužymėti jo keltų klausimų tematinę įvairovę.

Sociologinis V. Kavolio palikimas yra ne tik aktualus, bet ir produktyvus dėl savo specifinio metodo artikuluojant lietuviškosios egzistencijos formas. Įžvalgi ir originali kavoliška mintis gvildinama istorikų (Aleksandravičius 2000), filosofų (Donskis 2005; Sverdiolas 2011), kultūrologų (Kuolys 2021), literatų (Žukas 2000), taip pat sociologų – išryškinti bendrieji sociologijos bruožai (pvz., Tereškinas 2000; Valantiejus 2011), nužymėti metodologiniai ypatumai (Noreika 2009; Noreika 2011). Tačiau iki šiol nebuvo bandymo *prakalbinti* jo darbus politikos sociologijos požiūriu.

SOCIOLOGAS ISTORIJOJE: KAVOLIŠKA PATIRTIS IR LAISVĖS VAIZDUOTĖ

V. Kavolį įprasta laikyti kultūros sociologu, besidominčiu reikšmių sistemomis ir atskiriomis detalėmis bei jų poveikiu tiek individui, tiek visuomenės grupėms. Tokias kultūros studijas jis siejo su sąmoningumo trajektorijomis, leidžiančiomis aiškiau suvokti, „kaip žmonės elgiasi bendruomenėje ir kaip jų elgesys santykiauja su reikšmių rinkiniais, kuriuos jie pripažįsta“ (Kavolis 2016: 22). Žvelgiant iš nūdienos pozicijų ir regint įvykusias bei tebevykstančias visuomenės transformacijas posovietinėje erdvėje ir jo įžvalgas, susijusias su lietuvių santykiu su politine kultūra, sociologą būtų galima traktuoti ir kaip politikos sociologą, ypač domėn imant jo interesą individo ir bendruomenės politinio dalyvavimo aplinkybėmis skirtingose socialinėse, politinėse ir kultūrinėse aplinkose. V. Kavolio sociologija ne tik dekonstruoja priespaudos ir viešpatavimo visuomenėje sąsajas, autorius meta iššūkį egzistuojančiam *status quo* ir drąsiai pasisako už socialinius pokyčius, pabrėždamas individualių ir atskirų grupių solidarumo svarbą. V. Kavolis daug dėmesio skyrė modernizacijos padariniams visuomenėje ir kultūroje, pabrėždamas besikeičiantį identitetą, vertybes ir socialinius santykius modernėjančiose visuomenėse. Jo sociologinė koncepcija sufokusuota į kultūros ir socialinių pokyčių analizę, siekiant suprasti, kaip socialinė struktūra veikia – riboja ar laisvina – individą ir visuomenę.

Aptariant V. Kavolio sociologinį mintijimą, skiriamuoju bruožu būtų galima įvardyti platų jo domėjimosi arealą ir daugiadimensinę analitinę matricą, kuri peržengia tradicinių perspektyvų ribas, bet pasižymi analitinių dimensijų rinkiniais. Kavolis, pasižymėdamas intelektualine drąsa, savo analizėje taikydavo įvairius konceptualius pjūvius ir skirtingus analizės lygmenis, taip pat nevengdavo plačių apibendrinimų. Tai yra pastebėjęs A. Tereškinas (Tereškinas 2000: 95). Visa tai leidžia V. Kavolio tyrimus interpretuoti skirtingais požiūriais, šiuo atveju – politikos sociologijos.

¹ Kitados V. Kavolis tik užsiminė apie galimą savo knygą „Laisvės kultūra“, nepalikdamas tikslų nuorodų, kurie konkretūs straipsniai priklausytų rinkinei. Pasak knygos sudarytojo D. Kuolio, žinomi tik šaltiniai: iš *Lietuviško liberalizmo*, *Metmenų* ir *Akiračių*. Dėsninga, kad autorius nurodė lietuviškus savo straipsnius, kurie yra „asmeniškesni ir labiau savirefleksiniai“ (Sverdiolas 2012: 485).

Viena iš užduočių, kurią galima atpažinti nagrinėjant jo laisvės sociologijos svarstymus, yra susijusi su jo asmenine patirtimi, kada jaunuoliui, būsimam sociologui, teko palikti tėvynę, išgyventi DP stovyklą, galiausiai atsidurti laisvės citadelėje JAV. Būtent šis priverstinis – iš okupacijos į laisvę – asmeninis išgyvenimas, tapo esminiu postūmiu studijuoti (ne)laisvės struktūras. Bandymas sociologizuoti paaiškinimą, kaip ir kodėl vienos visuomenės grimzta į nelaisvės pasaulį, o kitos geba ugdyti laisvus ir nepriklausomus piliečius, paskatino V. Kavolį atsidėti empiriniams tyrinėjimams. Vytautas Kavolis pasižymėjo labai savita sociologine vaizduote, ypač jei vertinsime jo metodologinius metmenis (Valantiejus 2011; Noreika 2009). Nors sociologija sudarė jo profesinės tapatybės ašį, siekdamas paaiškinti žmogiškųjų santykių modelius, institucijas ir dinamiką, formuojančias tiek asmenį, tiek visuomenes, jis dažniausiai rėmėsi interdisciplinine prieiga (gretindamas sociologiją, psichologiją, filosofiją ir kultūros studijas). Ir nors iš pažiūros gali atrodyti, kad tokia eklektika yra atsitiktinė ar provizorinė, išties taip nėra. Veikiau priešingai, jo *laisvės sociologija* tampa daugiabriaunė, fenomenologinė, praturtinama įvairiausiais pjūviais bei perspektyvomis. Studijuodamas socialines struktūras, sąveikas ir modelius, jis prisidėjo prie mūsų supratimo apie mūsų šiuolaikinius socialines tikrovės dėsningumus ir organizavimo principus, pokyčius ir iššūkius, su kuriais susidūrė tiek okupuota, tiek laisvėjanti Lietuva.

V. Kavolio darbai atspindi nuolatinį domėjimąsi sociologinio laisvės pažinimo praktine reikšme ir indėliu į valstybingumo kūrimą. Perfrazuojant A. Giddenso mintį apie E. Diurkheimą, V. Kavoliui praktinis sociologo vaidmuo panašus į gydytojo, kuris pritaiko mokslinius atradimus tam, kad pažintų visuomenės ligas, nustatytų priežastis ir patobulintų „gydymo“ procedūras. V. Kavolio *laisvės sociologijos* išskirtinumas – tai nuolatinė intelektualinio diskurso refleksija, t. y. imtis ne tik tyrimo objekto dekonstrukcijos, bet ir socialinės tikrovės konstrukcijos – kritiškai reflektuoti idėjas, institucijas ir visuomenės struktūras, apmąstant mokslininkų ir intelektualų indėlį ir vietą Lietuvos valstybės raidai. Jo kūryba skatino refleksyvų požiūrį į mokslinį tyrimą, provokavo mokslininkus apsvaistinti pagrindines prielaidas ir principus, kuriais vadovaujasi jų analizė. V. Kavolis praktiškai įrodė, kad net ir esant įsišaknijus lietuvių intelektualinėje tradicijoje, tyrėjui netrukdo įsitraukti į pasaulines sociologines ir filosofines diskusijas ir netgi leidžia sujungti lietuvių mintį su globaliomis perspektyvomis (Kavolis [1992] 2000: 15–31). Kavoliška kūryba provokuoja permąstyti, kaip mes, nūdienos Lietuvos intelektualai, pozicionuojame savo idėjas platesniame, globaliame kontekste.

Savitą V. Kavolio bruožą – „analizės refleksyvumą“ – yra taikliai pastebėjęs jo darbus filosofiniu požiūriu gana išsamiai aptaręs A. Sverdiolas: „<...> sociologinė galvosena, sociologinių klausimų kėlimas Kavoliui buvo tam tikra vidinė mąstymo būtinybė.“ V. Kavolio sociologija nagrinėjo, kaip kultūra dalyvauja visuomenės gyvenime, todėl jam buvo svarbus vienos ar kitos idėjos socialinis funkcionavimas ir praktinis pasireiškimas. V. Kavolis suprato, kad siekiant išsiaiškinti reikšmes, reikia ne tik tirti, kaip tos reikšmės funkcionuoja, kokias pasekmes turi žmogui, bendruomenei, visuomenei, bet ir tyrėjui – bandančiam apmąstyti šiuos procesus ir kartu patiriant jų poveikį. V. Kavolio refleksija, kaip sociologinio metodo bruožas, turi paralelių su vėliau išaugusia *refleksyviaja sociologija*, visų pirma tokiais autoriais kaip P. Bourdieu (2003) ir A. Giddens (1991). Refleksyvioji sociologija pabrėžia savęs suvokimą, kritinę refleksiją ir tyrėjo vaidmens formuojant tyrimo procesą ir rezultatus pripažinimą (Beck, Giddens, Lash 1994). Ši perspektyva atsirado kaip atsakas į tradiciškesnių objektyvistinių požiūrių į socialinius tyrimus ribotumą. Refleksyvioji sociologija minėtina kaip skiriamasis V. Kavolio *laisvės sociologijos* bruožas, skatinantis tyrėjus apsvaistinti, kokį poveikį laisvės diskursui gali turėti jų pačių kilmė, vaidmuo ir savivoka. Atskiras klausimas, kiek refleksyvumo aspektas V. Kavolio sociologijoje kildintinas su asmeniniu smalsumu ir kritiškumu kaip

būdo bruožais ir istoriniais išgyvenimais, o kiek tai atspindi kartu su poststruktūralizmu besikeičiančias sociologinės vaizduotės tendencijas. Kad ir kaip būtų, refleksyvioji sociologija metė iššūkį objektyvios pozicijos socialiniuose tyrimuose idėjai ir paskatino tyrėjus kritiškai įtraukti savo poziciją ir socialinį kontekstą, kuriame atliekami tyrimai. V. Kavoliui tai buvo itin produktyvi tyrimo strategija, ypač domėn imant autoriaus išplėtotą sovietinio realizmo ir vakarietiško liberalizmo analizę. V. Kavolio *laisvės sociologija* demonstruoja refleksyvosios sociologijos elementus, ypač jo savirefleksyvų požiūrį į tyrimus ir sociologinių žinių bei socialinės tikrovės santykio tyrinėjimą (Kavolis [1992] 2000: 15–31). Jis pabrėžia refleksyvumo svarbą suprantant sociologinio tyrimo ribotumus ir šališkumą.

Toks pasirinkimas labai aiškiai susisieja ir su jo sociologine – *laisvės* – vaizduote, ir realiai įgyvendinta tyrimų programa². Akivaizdu, kad toks pasirinkimas nėra atsitiktinis, bet natūraliai kylantis iš paties autoriaus pasirinkto ir sukonstruoto tyrimo objekto³, kuris yra daugialypis ir reikalaujantis interdiscipliniškumo. V. Kavolis nagrinėja socialinės tikrovės konstravimą per simbolinę sąveiką, diskurso analizę, kultūrinių simbolių interpretaciją. Jis tiria, kaip asmenys naršo socialinėse struktūrose ir formuoja savo laisves per kasdienę sąveiką, pabrėžia, kaip asmenys kartu kuria prasmę ir derasi dėl tikrovės, pasitelkdami kalbą, simbolius ir bendras kultūrinės prasmės, taip prisidedant prie tolesnio socialinių struktūrų perkūrimo. Nemažiau akivaizdžios tokio pasirinkimo sąsajos su *kavolišku* gyvenimo būdu – konkrečiau kalbant – jo liberalia galvosena. Pavyzdžiui, neapsiriboti ir nebūti priklausomam nuo populiariųjų apibrėžčių ar dominuojančių definicijų, kvestionuoti ir tikrinti didžiuosius autoritetus, atsirinkti, kas prasminga ir naudinga, bet kartu – įsipareigoti konkrečioms namams⁴. Atrodo, kad V. Kavolis jautė pareigą išrasti ir sukurti jam tinkamą prieigos tašką konkretaus tyrimo atžvilgiu⁵. Gali būti, jog galbūt dėl tos pačios priežasties jis nesiekė pernelyg išryškinti (ar giliau aprašyti) nei metodologijos, nei metodų. Manding, išlaikydamas kritišką distanciją pripažintų autoritetų atžvilgiu jis ir pats nesiekė savo sociologijos įtvirtinti kaip būtinai sektinos, o veikiau demonstravo principus, kokiais jis vadovavosi ir kokie galėtų būti sektini kitiems (pvz., jei ko reikia – tą ir pasigaminkite). Kitaip tariant, V. Kavolio *laisvės sociologijai* būdingas gerai įvaldytas refleksyvumas, t. y. ne instrumentiškai perteikiant nusižiūrėtas (nors ir populiarias bei galimai produktyvias) teorijas, bet artikuluojant savą egzistenciją ir remiantis asmenine refleksija. Sekant šiuo principu *laisvės* tyrimo metodologija nėra tai, kas gali būti kartą sukurta ir vėliau atkartota, bet veikiau nuolatinė pastanga revizuoti ir rekalibruoti optimaliausia ir iškalbingiausia tikrovės prakalbinimo būdą. Pratešiant metaforišką V. Kavolio

² Šalia mokslinių straipsnių V. Kavolis aktyviai praktikavo eseistikos žanrą. Tiesa, kai kada sunku atskirti, kur baigiasi „moksline“ kalba ir prasideda „eseistika“, nes pats V. Kavolis to griežtai nediferencijavo. Vienaip ar kitaip, visi jo tekstai, žvelgiant retrospektyviai, sukrenta į plačią, tačiau logiškai išsidėsčiusią ir persipynusią temų įvairovę. (Plačiau žr. „Nepriklausomųjų kelias“, sud. E. Aleksandravičius, D. Dapkutė. 2006, Versus aureus).

³ Apie ryšį tarp asmeninio gyvenimo detalių ir nagrinėjamų temų yra užsiminę: Tereškinas (2000: 96), Donskis (2000: 194).

⁴ Plačiau apie paties V. Kavolio požiūrį į savą kūrybą, savotišką intelektualinės autobiografijos eskizą, kur kartu galima rasti ir autentišką jo metodologijos interpretavimą žr. Kavolis, V. [1992] 2000.

⁵ Žvelgiant iš šiandienų mokslo politikos pozicijų, viena vertus, viešai deklaruojant (pradedant akademiinių žurnalų ir mokslo projektų kvietimais ir baigiant viešomis švietimo politikos deklaracijomis) interdiscipliniškumo poreikį, o realiai favorizuojant siaurų specializacijų gyvastį (pradedant švietimo programomis ir baigiant įvairiausiomis mokslo produktyvumo skaičiavimo ir vertinimo metodikomis) – kavoliška sociologija gali pasirodyti sunkiai suprantama, neaiški, netelpanti į jokių rėmus. V. Kavolio tikslas niekada nebuvo save apibrėžti, bet visų pirma paaiškinti objektą.

kalbėseną, metodologija yra tyrėjo patirties, vaizduotės savarankiškumo indikatorius. Galima sakyti, kad V. Kavolis kvėstionuoja sociologijos objektyvumo sampratą, teigdamas, jog sociologų interpretacijoms neišvengiamai įtaką daro jų subjektyvi patirtis, vertybės, socialinė padėtis. Jis pasisako už refleksyvumą atliekant tyrimus, kad būtų pripažinta ir įvertinta tyrėjo padėtis ir jo poveikis žinių kūrimui.

Kita vertus, tai kas V. Kavolį daro unikaliu, kartu sukuria prielaidas kritikai⁶. V. Kavolis – tipingas interdiscipliniškumo pavyzdys: jį įdomu skaityti, sekti, kaip jis derina humanistiką ir socialinę teoriją ir net meno kritiką, tačiau gana komplikuota ieškoti jo tyrimo empirinio tęstinumo. Turėdamas unikalų žvilgsnį, jis gebėjo sukonstruoti interdisciplininį tyrimo karkasą, tačiau jo empirika buvo atvejų analizė. Kiekvienas, kas bandė praktiškai pritaikyti – empiriškai testuoti – V. Kavolio idėjas, veikiausiai susidūrė su metodologiniais iššūkiams – kaip operacionalizuoti jo interdisciplininį tyrimo karkasą? Unikali, kavoliška analizė mažiau teikė dėmesio metodologijos eksplikavimui bei labiau apčiuopiamiems koncepcijos indikatoriams.

ANALITINIAI V. KAVOLIO LAISVĖS SOCIOLOGIJOS DĖMENYS IR JŲ SANKIRTOS

Kavoliška laisvės analizė nebuvo abstrakti. Būdamas sociologas, jis domėjosi jos praktiniu pasireiškimu konkrečiame sociume, kultūroje, istoriniame tarpsnyje, perspektyvoje ir t. t. *Kavoliška* laisvės sociologija yra svarstymų ir lyginimų sociologija, kviečianti apmąstyti ir apibrėžti asmeninį santykį šiuo klausimu. Jo sociologinės analizės tikslas buvo paskatinti diskusijas apie sudėtingą visuomenės struktūrų ir asmens laisvių sąveiką, skatinant įtraukėnes ir teisingesnės visuomenės galimybę. Lietuviškoji kultūra buvo esminis arealas, kuriame analizuotas laisvės klausimas. V. Kavolio kūryboje paminėtini keli lygmenys, atpažįstami ir reikšmingi politikos sociologijos požiūriu:

Kultūra ir ideologijos. V. Kavolis tyrinėjo, kaip kultūra formuoja socialines struktūras, įpročius ir vertybes bei kokią įtaką pastarosios turėjo individo pasirinkimams ir visuomenės laisvės būklei. Jis nagrinėjo institucijų poveikį asmens laisvėms ir apribojimams, ypač sutelkdamas dėmesį į švietimą, religiją, šeimą ir šalies valdymą apskritai (pvz., Kavolis [1966] 2023; Kavolis [1992] 2023). Jis domėjosi, kaip politinės institucijos ir teisinės sistemos gali įgalinti arba apriboti asmens laisvę. Kalbėdamas apie šį lygmenį, sociologas nebuvo optimistas, tarsi nujausdamas artėjančius iššūkius demokratijai, V. Kavolis nuogaštavo dėl jau anuomet ryškėjančios politinės galios koncentracijos ir valstybinės centralizacijos, visuomenės pasyvumo ir abejingumo: „Jeigu laisvė įgyjama per staigiai, jai psichologiškai neparuošus autoritarinėje santvarkoje ir patriarchalinėje šeimoje užauginto žmogaus, – žmogus gali būti laisvei vidiniai nepajėgus. Šiuo atveju jis nuo laisvės stengsis pabėgti arba pasiduodamas jam pasisiūlančių autoritetų globai, arba savąjį autoritetą, – koksai menkas jis bebūtų, – primesdamas kitiems, kurių skirtingo savąja laisve naudojimosi būdo jis negali pakelti. Laisvės gali atsirasti „per daug“ ir tada, kai demokratinės santvarkos viduje tradicionalizacijos keliu pradeda vykti jai nepalankūs charakterio ir socialinės sąrangos pakitimai“ (Kavolis [1959] 2023: 63). Išgyvenęs priverstinę migraciją, jis praktiškai patyrė, kaip slepiantys politiniai režimai gali apriboti visuomenės laisvę. V. Kavolis iškelia svarbų postautoritarinės visuomenės pasirengimą laisvei ir su tuo susijusias problemas. Jis įžvalgiai atkreipia dėmesį, jog tokių visuomenių problemos nebūtinai sietinos vien su išorinėmis aplinkybėmis. V. Kavolio provokacija – įvertinti visuomenės sąmoningumo ir galios centralizacijos santykį – išlieka aktuali ir šiandien. V. Kavolis veik prieš pusšimtį metų įžvelgė

⁶ Ir iš dalies leidžia suprasti, kodėl nėra plačiau plėtojamos ir empiriškai taikomos jo įžvalgos nūdienos tikrovei paaiškinti.

valdžios centralizacijos ir visuomenės nekritiškumo arba konformizmo augimą. Pakartotinai šią įžvalgą sociologas išsakė ir vėliau, Lietuvai jau atgavus nepriklausomybę: „Gerovės valstybės peraugimas stiprina žmonių gyvenimo biurokratinės kontrolės pavojų“ (Kavolis 1992] 2023: 171). V. Kavoliui atrodė labai svarbu, kad laisvės klausimas būtų nuolat reflektuojamas tiek mokslinė, tiek praktinė prasmėmis, idant visuomenė išsprendžtų laisvės problemą ir „galėtų su tais sprendimais prasmingai gyventi“ (Kavolis [1959] 2023: 34).

V. Kavolis buvo kritiškas kai kurioms anuomet populiarioms mąstymo tradicijoms, anot autoriaus, pateikiančioms pernelyg laisvą laisvės sampratą. Pavyzdžiui, jis diskutavo su egzistencialistais ir pastaruosius kritikavo, kad jie neįsišakniję priklausomybėje, ir tai neleidžia jiems subręsti, o palieka elgtis tik kaip individualistus, nuolat tampančius laisvės ribas, tarsi kaip savaime reikšmingas: „Prancūziškos ateistinio egzistencializmo filosofijos paveiktieji dažnai ir pražūva nesibaigiančioje vis naujų vaidmenų ar vertybių ragavimo progresijoje, nesuvokdami, kad žmogus tampa savimi tik tada, kai jis turi kam priklausyti – galutinai, nebeatšaukiamai“ (Kavolis [1966] 2023: 85). O V. Kavolis sako, kad tai turėtų būti tik laisvės formavimo etapas, t. y. konkretaus pavojaus akivaizdoje. Tų pavojų neįmanoma apibrėžti nesubrandinus konkrečių vizijų ir siekinių: „Bet žmogus lieka bereikšmė, pats prieš save, individualybė, jei nepajėgia savo santykiuose su jį supančiais faktais pajusti ir įkurdinti savo specifinės žmogiškosios reikšmės; jei jis, pavyzdžiui, pasiduoda aplinkai, jos savaip netransformuodamas“ (Kavolis [1959] 2006: 42).

Politinė kultūra ir socialiniai procesai. V. Kavolis tyrė kultūros vaidmenį formuojant visuomenės suvokimą apie laisvę ir individualias pastangas praktikuoti laisvę. Jis pabrėžė kultūros vertybių ir visuomenės lūkesčių svarbą formuojant laisvės sampratą, taip pat kaip visuomenės normos ir vertybės formuoja laisvės suvokimą (Kavolis [1992] 2023). Analizuodamas tiek pavergtųjų, tiek laisvųjų ir nepriklausomų tautų atvejus, V. Kavolis diskutuoja, kaip kultūros vertybės ir visuomenės lūkesčiai daro įtaką laisvės ir individo autonomijos sampratoms. Kaip jau minėta, V. Kavolį domino net tik dekonstrukcija, bet ir konstrukcija, todėl jis domėjosi ne tik Lietuvos, bet ir skirtingų Vakarų visuomenių patirtimis (pvz., Kavolis [1979] 2023). Analizuodamas laisvės klausimą V. Kavolis tyrinėjo kultūros vaidmenį formuojant visuomeninę laisvės sampratą ir individualias jos praktikavimo pastangas (pasirinkimus). Diagnozuodamas, kaip kultūriniai veiksniai daro įtaką socialinėms struktūroms, institucijoms, visuomenei ir individualiam elgesiui, jis išryškino kultūrinių dimensijų supratimo svarbą (Kavolis 1994). V. Kavolis pabrėžė kultūrinį liberalizmą kaip laisvės supratimo pagrindą, pabrėždamas, kad kultūrinė laisvės sąranga privalo ne tik įgalinti išsivadavimą ir įvairovę skatinančias normas, bet ir įtraukiančius priklausomybės bei įsipareigojimo mechanizmus, kurie prisideda prie platesnio laisvės supratimo.

Individualumas, individas V. Kavolio *laisvės sociologijoje* nėra tik istorijos ir didžiųjų socialinių jėgų žaislas, lygiai kaip nėra tik savitų sociodemografinių charakteristikų rinkinys. Individas V. Kavoliui visada yra autentiškas žmogus, turintis savitą habitus sistemą ir daugiau mažiau sąmoningai kuriantis asmeninę biografiją konkrečios aplinkos ir pasirinkimų simbiozės akivaizdoje. Kalbėdamas apie laisvės dilemas autorius neretai naudoja trečiąjį asmenį, tarsi sustiprindamas skaitytojo įsitraukimo į tokias svarstybas pojūtį: „Mes dar nežinom, kaip su savo neaiškumu gyventi: kaip jį sau patiems įsivaizduoti; kokiais simboliais jį išreikšti, kad kiti suprastų, apie ką kalbame; kaip sujungti savo individualius neaiškusumus į tarpusavio ištikimybės bendrumą; kaip savo žmogiškuoju neaiškumu veikti per daug aiškų daiktų ir paveldėtų svetimybų pasaulį; kaip, pagaliau, išverti savo neaiškumo našta. Šių paslapčių atidengimo šiandienė kultūrinė kūryba ir ieško“ (Kavolis [1966] 2023: 87). Tokiu būdu V. Kavolis ne tik

indikuoja mokslinio tyrimo gaires (pvz., individo ir kultūros, visuomenės organizavimosi principų, laisvės idealų ir t. t. tyrimų), bet ir formuoja laisvės diskurso imperatyvą – nepriklausomai nuo politinių pažiūrų, istorinio tarpsnio ar dominuojančios ideologijos – imtis dialoginės kultūros iniciatyvos ir siekiamos laisvės įprasminimo. Tai iki šiol ganėtinai unikalus aspektas mūsiškoje, posovietinėje erdvėje, kur politinėje analizėje dominuoja struktūros, sistemos ir geopolitinės jėgos⁷.

Kultūros istoriškumas ir galia. V. Kavolis pabrėžė kultūros svarbą kaip laisvės ir individualumo išraiškos priemonę. Sociologas tyrinėjo, kaip kultūra gali skatinti ar slopinti individualų pasirinkimą, autonomiją ir galimybes reikštis visuomenėje. V. Kavolio laisvės sociologija neatskiriama nuo istorinio konteksto, pradedant socialinių struktūrų, institucijų ir baigiant kultūros reiškinių raidos nagrinėjimu (Kavolis 1994). Dar vienas specifinis V. Kavolio bruožas – tai net tik kūrybiškas klasikinių teorijų naudojimas, bet ir drąsa grįžti prie sociologijos pagrindų. Tokia pastanga ypač būdinga nagrinėjant Lietuvos atvejį – analizuojant ir nušviečiant esminius savitumus ir taip grįžtant prie esminių epistemologinių ir ontologinių prielaidų, kuriomis grindžiamos sociologijos teorijos ir metodai (Kavolis 1978). Būtent kritiškas žvilgsnis ir nuolatinė paties tyrimo refleksija leido V. Kavoliui ne tik detalai išlukštinti nagrinėjamą objektą, bet ir kvestionuoti nusistovėjusias paradigmas. Kavoliškos laisvės sampratos analizės nebūtų įmanoma atskirti nuo jos istorinės sampratos raidos (Kavolis 1970; 1991). V. Kavolis nagrinėjo istorinę laisvės formų evoliuciją. Jis analizavo, kaip įvairios visuomenės patiria laisvę įvairiais istoriniais laikotarpiais, kultūromis ir organizaciniais principais. Aiškindamas, kaip istorinėje eigoje keitėsi lietuvių laisvės formos, jis neapsiėjo be socialinių reiškinių, institucijų ir struktūrų evoliucijos nagrinėjimo. Kaip jau minėta, jis mėgo lietuvių patirtis talpinti lyginamojoje perspektyvoje, todėl ir mūsų laisvės formų analizė buvo gludinama lyginant skirtingų visuomenių patirtis skirtingais istoriniais periodais, jų kultūras ir organizavimosi principus (Kavolis [1979] 2023). Tarsi užbėgdamas sociologinėms laikmečio tendencijoms (pvz., domėtis išimtinai politinėmis institucijomis, suvaržymo mechanizmais ar socialiniais judėjimais) prieš akis, jis lygiagrečiai dėmesingai nagrinėjo šiandien jau mada tapusį individualų veiksnumą (angl. *agency*) – individų gebėjimą veikti savarankiškai ir pasirinkti remiantis ne tik racionaliū, bet ir vertybiniu orientyru.

Perfrazuojant patį V. Kavolį, galima teigti, kad jam rūpėjo ne lietuvių laisvės faktografija, bet istorijos eigoje besiskleidžiantys „sąmoningumo poslinkiai“. Jo uždavinys buvo rekonstruoti, kaip per ilgesnį laiką keitėsi visuomenės (ar atskirų jos grupių) „vidinių orientacijų į savo patirtį struktūra“ (Kavolis 1986: 9–10). V. Kavoliui labiau rūpėjo ne atskiri įvykiai, bet jų struktūrinė mozaika, kurioje kiekvienas įvykis yra didesnio paveikslo dalis, leidžiantis paaiškinti šį paveikslą, bet kartu ir aiškiau suprasti patį įvykį. V. Kavolio išryškintos „reikšmių konfigūracijos“ ne tik originalios, bet ir produktyvios. Pavyzdžiui, analizuodamas vyrų ir moterų reikšmes lietuvių kultūroje, jis kartu atskleidžia laisvėjimo struktūras. Nors jos parodomos labai konkrečiu aspektu, remiantis minėta V. Kavolio logika, jos leidžia geriau suprasti tuometės laisvės sampratos konfigūraciją. Apibendrinant Vytauto Kavolio *laisvės sociologiją* politikos sociologijos požiūriu, kada jis siekė paaiškinti, kaip ir kodėl asmenys praktikuoja bei derasi dėl savo laisvės visuomenės struktūrose, galima atrasti vertingų įžvalgų apie skirtingo lygio socialinių veikėjų (individų, bendruomenių, visuomenių) veiksnumą,

⁷ Anksčiau yra pastebėta, kad ypač mūsų politinėje srityje labiau mėgstama kalbėti apie valstybę, bet ne apie žmogų (Aleksandravičius 2021). O V. Kavolis (kartu ir visas *Santaros-Šviesos* intelektualinis sąjūdis) pabrėžė, kad ne žmogus aukojamas ant valstybės aukuro, bet valstybė turi tarnauti žmogaus laisvėms ir teisėms bei užtikrinti laisvo lietuvių, laisvos visuomenės egzistavimą.

galios santykių dinamiką ir sociologų vaidmenį laisvės diskurso gamyboje. Jo darbai iki šiol provokuoja sociologinę refleksiją ir meta iššūkį esencialistiniam požiūriui, tebebūdingam posovietinėje erdvėje, prisidedant prie niuansingesnio socialinės dinamikos ir galios santykių supratimo. Jam rūpėjo ne tik laisvės sampratos, bet ir sisteminės galimybės save revizuoti (atsinaujinti) atsižvelgiant į aplinkybes.

APIBENDRINIMAS

Būdamas kultūros sociologas ir domėdamasis tomis reikšmių sistemomis, kurių skirtinga aprėptis ir sąveika įvairioms visuomenės grupėms ar individams atliko svarbų vaidmenį formuojant jų laisvės ir individualumo supratimą, V. Kavolis kartu išryškino lietuvių politinio sąmoningumo ir dalyvavimo aplinkybes. Kavoliška *laisvės* sociologija (bent jau lietuviškai publikuoti jo tekstai) bandė, viena vertus, kritiškai apžvelgti tęstinumą tarp tradicinės (kai kada iki krikščioniškos) lietuviybės formos ir jų likimo modernizacijos laikais, ir, antra vertus, sovietinio lagerio žalą bei pirmuosius išsivadavimo daigus po nepriklausomybės, žengiant į postmodernų būvį. V. Kavolio užgriebiamas laikotarpis ir socioumo arealas yra be galo platus. Manding iš čia kilo jo įprotis remtis atvejais bei naudoti interdisciplininę prieigą. Kavoliškos minties savitumas – tai noras užčiuopti ir suprasti lietuviškumą ir lietuviybę per mūsų tautos ir atskirų jos narių *laisvės* formas. Jis buvo įsitikinęs, kad mūsų atvejis yra pirmo ryškumo, t. y. likimo vingiai, kuriuos patyrė lietuvių tauta yra unikalūs, atitinkamai, šios patirtys vertos pačių originaliausių tyrimų. Kavoliška *laisvės sociologija* tipingai atspindi laikmečio tendencijas – ieškoti tradicionalizmo ir modernizmo susidūrimų bei modernaus (o vėliau ir postmodernaus) būvio apraiškų *laisvės kultūrai* ir visuomenės tarpusavio santykiams. Jį domino viskas – nuo pagonybės iki laisvės, nuo liberalizmo iki komunizmo – bet koks lietuviško laisvėjimo aspektas, kurį jis neišvengiamai talpino į socialinės kaitos matricą, o esant galimybei, demonstravo skirtingų epistemų poveikį to aspekto vietinei sampratai (pirmiausia sovietinės, totalitarinės ir liberalios, demokratinės). Visada prieš akis turėdamas Vakarų tikrovės pavyzdį – kaip procesai vyksta laisvoje bendruomenėje – jis ieškojo vietinių (lietuviškų) išskirtinumų. Todėl jo dėmesį dažnai patraukdavo visuomenės laisvės motyvai meninėje raiškoje (ypač literatūra ir dramaturgija), kuri tarsi užbėgdama politinei tikrovei ir socialinei realybei už akių, išskeldavo naujas idėjas ir pasiūlydavo pirmines socialinio buvimo alternatyvas.

V. Kavolio tekstuose laisvės klausimas visada buvo kontekstualizuojamas pačiais įvairiausiai pjūviais, neretai pasirenkant tokias dichotomijas kaip individas *ir* visuomenė, socialinė kaita *ir* istoriškumas, kultūra *ir* gamta, politika *ir* ideologija, religija *ir* filosofija ir t. t., o esminių objektu, kaip ir dera sociologui, iš to kylančios individualumo ir socialumo formos. V. Kavolis buvo įsitikinęs, kad ši visuomenės raidos dialektika – kiek socialinė struktūra išlaisvina arba pavergia individo laisvę – yra esmiška. Kitaip tariant, laisvės tyrimas tarnauja kaip tam tikras orientyras visuomenės socialinių, politinių ir kultūrinių formų brandumui nustatyti, o individualumo raida – tai laisvės kokybės indikatorius. V. Kavolio intelektualinės biografijos, pasaulėžiūros ir veiklos aspektai glaudžiai persipynę su moksliniais laisvės tyrimėjimais, ir atvirkščiai. Sociologui, patyrusiam XX amžiaus iššūkius, atrodė esminga jungti aktualias gyvenimo problemas su tyrimais, o savo kaip tyrėjo moralinį įsipareigojimą siejo ne tik teoriniu požiūriu apibrėžti visuomenę ir kultūrą, bet ir aktyviai dalyvaujant *laisvės kultūros* plėtotėje.

Literatūra

1. Aleksandravičius, E. *Adamkus*. 2021. Vilnius: Tyto alba.
2. Aleksandravičius, E. 2000. „Kavolis istorikams“, iš *Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos*, sud. R. Kavolienė, D. Kuolys. Vilnius: Baltos lankos, 180–193.
3. Beck, U.; Giddens, A.; Lash, S. 1994. *Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Stanford University Press.
4. Bourdieu, P.; Wacquant Loic, J. D. 2003. *Įvadas į refleksyviąją sociologiją*. Vilnius: Baltos lankos.
5. Donskis, L. 2005. *Tapatybė ir laisvė: trys intelektualiniai portretai*. Vilnius: Versus aureus.
6. Giddens, A. 1991. *Modernity and Self-Identity*. London: Polity Press.
7. Kavolis, V. 2006. *Nepriklausomųjų kelias*, sud. E. Aleksandravičius, D. Dapkutė. Vilnius: Versus aureus.
8. Kavolis, V. [1966] 2023. „Neaiškūs žmogus ir istorijos dviprasmybės“, iš *Vytautas Kavolis. Laisvės kultūra*, sud. D. Kuolys. Vilnius: Odilė, 70–99.
9. Kavolis, V. [1979] 2023. „Moralinės kultūros: žemėlapiai, trajektorijos, įtampos“, iš *Vytautas Kavolis. Laisvės kultūra*, sud. D. Kuolys. Vilnius: Odilė, 116–147.
10. Kavolis, V. 1978. „Liberalai, kapitalizmas ir Mokslų Akademija: dialogas su Lietuva“, *Akiračiai* 10: 6–7.
11. Kavolis, V. 1989. „Liberalų šimtmetis, 1889–1989: raida nuo Varpo iki Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio“, *Akiračiai* 1: 10–11.
12. Kavolis, V. [1959] 2023. „Vincui Kudirkai prisiminti“, iš *Vytautas Kavolis. Laisvės kultūra*, sud. D. Kuolys. Vilnius: Odilė.
13. Kavolis, V. [1992] 2023. „Lietuvių laisvės patirtis“, iš *Vytautas Kavolis. Laisvės kultūra*, sud. D. Kuolys. Vilnius: Odilė.
14. Kavolis, V. [1992] 2016. *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje*. Vilnius: Apostrofa, 192–197.
15. Kavolis, V. [1959] 2006. „Laisvės samprata socialiniuose moksluose“, iš *Nepriklausomųjų kelias*, sud. E. Aleksandravičius, D. Dapkutė. Vilnius: Versus aureus, 238–259.
16. Kavolis, V. [1992] 2023. „Liberalaus galvojimo erdvėje“, iš *Vytautas Kavolis: laisvės kultūra*, sud. D. Kuolys. Vilnius: Odilė, 165–183.
17. Kavolis, V. [1992] 2000. „Nuo dailės sociologijos iki moralinių kultūrų“, iš *Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos*, sud. R. Kavolienė, D. Kuolys. Vilnius: Baltos lankos, 15–31.
18. Kavolis, V. 1994. *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga.
19. Kavolis, V. 1991. *Epochų signatūros*. Čikaga: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas.
20. Kavolis, V. 1986. *Sąmoningumo trajektorijos: lietuvių kultūros modernėjimo aspektai*. Čikaga: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas.
21. Kavolis, V. 1970. „Modernistika ir jos pagrindis“, *Metmenys* 20: 66–76.
22. Kavolis, V. 2023. *Laisvės kultūra*, sud. D. Kuolys. Vilnius: Odilė.
23. Kuolys, D. 2021. „Vytautas Kavolis: ko vertas liberalizmas?“, *Darbai ir dienos* 75: 71–81.
24. Noreika, A. (sud.). 2011. Straipsnių rinkinys: Vytauto Kavolio kultūros tyrimų metodologijos profiliai [Profiles of Methodology of Vytautas Kavolis' Studies of Culture], Athena: Filosofijos studijos 7: 216.
25. Noreika, A. 2009. „Bendrieji metodologiniai Vytauto Kavolio kultūros sociologijos principai“, *Filosofija. Sociologija* 20(1): 35–43.
26. Sverdiolas, A. 2012. *Kultūra lietuvių filosofų akiratyje*. Vilnius: Apostrofa.
27. Sverdiolas, A. 2011. „Vytauto Kavolio sociologijos filosofinės gijos“, *Athena* 7: 9–27.
28. Tereškinas, A. 2000. „Skaitant Vytautą Kavolį: kultūriniai tekstai, patirties įvaizdžiai, reikšmių archeologija“, iš *Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos*, sud. R. Kavolienė, D. Kuolys. Vilnius: Baltos lankos, 94–106.
29. Valantiejus, A. 2011. „Vytauto Kavolio vaizduotės sociologija“, *Athena* 7: 78–111.
30. Žukas, S. 2000. „Sąmoningumo istorijos“, iš *Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos*, sud. R. Kavolienė, D. Kuolys. Vilnius: Baltos lankos, 121–138.

DAINIUS GENYS

Kavolian *Sociology of Freedom* and its Aspects

Summary

Vytautas Kavolis, a prominent Lithuanian sociologist, extensively explored the concept of freedom throughout his academic career, albeit not explicitly under the label of 'sociology of freedom'. His multidimensional analysis spanned political institutions, cultural norms, historical evolution, and global perspectives, shedding light on the intricate interplay between societal structures and individual freedoms. This article delves into Kavolis' sociological framework through a political sociology lens, dissecting his nuanced understanding of freedom and its manifestations in various societal contexts. Kavolis' interdisciplinary approach, methodological originality, and reflexive analysis contributed to a profound exploration of societal liberation and power relations, challenging established paradigms and advocating for a more inclusive and just society. His insights remain relevant today, offering valuable insights into the complex dynamics of social structures and individual agency.

Keywords: Kavolis, political sociology, social structures, modernisation, individual freedom, interdisciplinarity